

НОРМА КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ЯК ОСНОВА ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ

**Бабаніна Вікторія Вікторівна - докторантка докторантури та ад'юнктури
Національна академія внутрішніх справ кандидат юридичних наук, доцент
ORCID: <https://orcid.org/ORCID/0000-0003-4173-488X>
УДК 343.21**

У статті проаналізовано реалізацію кримінального законодавства України, який має предмет, методи, рівні та засоби. До правових засобів його реалізації належать: кримінально-правові відносини та кримінально-правова норма. Кримінально-правові відносини слід розглядати як самостійний вид правовідносин, що встановлюються нормою закону про кримінальну відповідальність та що виникають між державою в особі відповідних органів державної влади й особою, яка вчинила протиправне чи позитивне діяння, і потерпілим. Доцільно визначити кримінально-правову норму як загальнообов'язкове правило суспільної поведінки, закріплене в законі про кримінальну відповідальність та охоронюване силою державного примусу шляхом контролю за його дотриманням і застосування покарання чи інших заходів кримінально-правового характеру в разі його порушення.

Механізм реалізації кримінально-правової норми – встановлена кримінальним законодавством України діяльність суб'єктів кримінально-правових відносин щодо реалізації їх взаємних прав та обов'язків, що закріплені в кримінально-правовій нормі. Реалізацію норм кримінального законодавства України здійснюють у таких формах: дотримання, виконання, використання, застосування. Зазначений механізм має такі стадії: 1) підготовка (полягає у визначенні матеріальних і процесуальних правових засобів); 2) безпосередній процес (здійснення прав та обов'язків суб'єктами кримінально-правових відносин правореалізації); 3) реалізація кримінально-правової норми (визначення виду й розміру покарання відповідно до фактично вчиненого суспільно небезпечного діяння, звільнення від кримінальної відповідальності чи покарання тощо).

Ключові слова: кримінальне законодавство, створення, реалізація, механізм реалізації, кримінальна відповідальність, кримінально-правове регулювання, кримінально-правові відносини, кримінально-правова норма.

The article analyzes the implementation of the criminal legislation of Ukraine, which has a subject, methods, levels and means. The legal means of its implementation include: criminal law relations and criminal law. Criminal-legal relations should be considered as an independent type of legal relations established by the norm of the law on criminal liability, and arising between the state in the person of the relevant public authorities and the person who committed an illegal or positive act and the victim. It is expedient to define a criminal law norm as a universally binding rule of public conduct, enshrined in the law on criminal liability and protected by state coercion by monitoring its observance and applying punishment or other measures of a criminal law nature in case of its violation.

The mechanism of implementation of the criminal law norm is the activity of the subjects of criminal law relations established by the criminal legislation of Ukraine on the realization of their mutual rights and obligations, which are enshrined in the criminal law norm. Implementation of the norms of the

criminal legislation of Ukraine is carried out in the following forms: observance, execution, use, application. This mechanism has the following stages: 1) preparatory (is to determine the substantive and procedural remedies); 2) direct process (exercise of rights and obligations by the subjects of criminal law relations of law enforcement); 3) implementation of the criminal law norm (determination of the type and amount of punishment in accordance with the actually committed socially dangerous act, release from criminal liability or punishment, etc.).

Key words: criminal legislation, creation, realization, mechanism of realization, criminal responsibility, criminal legal regulation, criminal legal relations, criminal legal norm.

Артикулul analizează punerea în aplicare a legislației penale din Ucraina, care are un subiect, metode, niveluri și mijloace. Mijloacele legale de implementare a acestuia includ: relațiile de drept penal și dreptul penal. Relațiile criminal-juridice ar trebui considerate ca un tip independent de relații juridice stabilite de norma legii privind răspunderea penală și care apar între stat în persoana autorităților publice competente și persoana care a comis o faptă ilegală sau pozitivă și victimă. Este oportun să se definească o normă de drept penal ca o regulă universal obligatorie de conduită publică, consacrată în legea răspunderii penale și protejată de constrângerea statului prin monitorizarea respectării acesteia și aplicarea pedepsei sau a altor măsuri de natură penală în cazul încălcării acesteia. .

Mecanismul de punere în aplicare a normei de drept penal este activitatea subiecților relațiilor de drept penal stabilite de legislația penală a Ucrainei privind realizarea drepturilor și obligațiilor lor reciproce, care sunt consacrate în norma de drept penal. Punerea în aplicare a normelor legislației penale din Ucraina se realizează în următoarele forme: respectarea, executarea, utilizarea, aplicarea. Acest mecanism are următoarele etape: 1) pregătitor (este de a determina remediile de fond și procedurale); 2) proces direct (exercitarea drepturilor și obligațiilor de către subiecții raporturilor de drept penal ale forțelor de ordine); 3) punerea în aplicare a normei de drept penal (determinarea tipului și a cuantumului pedepsei în conformitate cu fapta periculoasă comisă efectiv, eliberarea de răspundere penală sau pedeapsă etc.).

Cuvinte cheie: legislație penală, creație, realizare, mecanism de realizare, responsabilitate penală, reglementare juridică penală, raporturi juridice penale, normă juridică penală.

Вступ. Форми реалізації кримінального законодавства України необхідно досліджувати крізь призму його предмета, методів, рівнів і засобів. До засобів реалізації належать кримінально-правові відносини та кримінально-правова норма. Кримінально-правові відносини охоплюють юридичну конструкцію, суб'єкти, зміст, об'єкти, процесуальну форму їх розвитку. Кримінально-правова норма, у свою чергу, для належної реалізації кримінального законодавства повинна мати відповідну структуру та юридичну силу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Деякі аспекти кримінально-правової норми досліджували такі вчені як Ю. В. Баулін, П. С. Берзін, Н. О. Гуторова, О. О. Дудоров, І. І. Митрофанов, О. В. Наден, В. О. Навроцький, М. І. Панов, Є. Д. Скулиш, С. Д. Шапченко та інші. Однак, незважаючи на вагомий доробок вищезазначених науковців, у теорії кримінального права немає ґрунтовних розробок щодо норми кримінального законодавства України як основи його реалізації.

У зв'язку з цим, існує об'єктивна необхідність розкриття зазначеного питання, оскільки деякі позиції є дискусійними, а погляди вчених неоднозначними.

Метою статті є дослідження норми кримінального законодавства України як основи його реалізації.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо детальніше засоби реалізації кримінального законодавства України з позиції кримінально-правової доктрини (без урахування процесуальної форми розвитку кримінально-правових відносин).

Оскільки реалізацію кримінального законодавства забезпечують за допомогою системи спеціальних кримінально-правових засобів, спрямованих на охорону та регулювання відповідних правовідносин, такими засобами слід вважати кримінально-правову норму та кримінально-правові відносини як інструменти, що встановлюють і застосовують у своїй діяльності уповноважені суб'єкти з метою регулю-

вання суспільних відносин, які впливають на становлення суспільної правосвідомості та підтримання правопорядку. Отже, реалізація кримінального законодавства України – самостійний елемент системи правового регулювання суспільних відносин, що надає можливість на міжнародному, національному та внутрішньому рівнях упорядкувати діяльність людей, яку здійснюють за допомогою кримінально-правової норми та кримінально-правових відносин.

Кримінальне законодавство (завдяки силі державного примусу) – це і механізм контролю, і механізм попередження, і механізм виправлення (у випадку вчинення злочину). Вплив на суспільні відносини здійснюють як безпосередньо (цілеспрямована діяльність із відновлення порушених суспільних відносин), так й опосередковано (через інші види соціальної активності – політичну, економічну тощо). Найповніша реалізація приписів кримінального законодавства наявна тоді, коли всі члени суспільства, перебуваючи в передбачених нормами умовах, виконують їхні вимоги. Тією мірою, наскільки реальна дійсність наближена до цього ідеалу, і є упорядкованими суспільні відносини. Для цього учасники зазначених відносин наділяються певними правами та обов'язками (що і обумовлює виникнення правових зв'язків). Наступним кроком є виконання таких прав та обов'язків для досягнення кінцевої мети реалізації кримінального законодавства – встановлення для всіх членів суспільства того порядку, що моделюється відповідною кримінально-правовою нормою. З огляду на систему норм права, слід визначити, якою саме нормою повинні регулюватися кримінально-правові відносини.

Із цього приводу А. С. Литвинов зазначає, що до механізму реалізації кримінально-правової норми належать: правова норма, правові засоби, дії посадових осіб і громадян [9, с. 11]. Однак запропонована структура має певні вади. Насамперед постає питання: чи є кримінально-правові норми складником правових засобів. Крім того, видається невичерпним перелік таких елементів, а тому він не може утворити повноцінний механізм реалізації навіть кримінально-правової норми.

Кожна кримінально-правова норма має механізм реалізації. Оскільки кримінальне зако-

нодавство – це система кримінально-правових норм, можна стверджувати, що механізми реалізації таких норм утворюють механізм реалізації кримінального законодавства. Тобто останній – це сукупність механізмів реалізації всіх кримінально-правових норм, що утворюють кримінальне законодавство. Отже, зазначені механізми можна розглядати як ціле (механізм реалізації кримінального законодавства) та частина (механізм реалізації кримінально-правової норми).

Таким чином, ключову роль як у механізмі реалізації кримінального законодавства, так і в механізмі реалізації кримінально-правової норми відіграє власне кримінально-правова норма.

Заслугує на увагу позиція науковців, які виокремлюють у межах вчення про механізм реалізації права юридичну та фактичну основу. Має рацію Т. Ю. Фалькіна в тому, що юридичне (нормативне) підґрунтя механізму реалізації суб'єктивних прав і юридичних обов'язків становлять правові норми. Фактична основа – це юридичні факти й акти реалізації права [19, с. 16]. Кримінально-правові норми вважають основою «функціонування» механізму кримінально-правового регулювання й учені в галузі кримінального права, зокрема П. С. Берзін [3, с. 47].

З огляду на зазначене, пропонуємо *кримінально-правові норми* визнавати юридичною основою механізму реалізації кримінального законодавства, а *юридичні факти й акти реалізації (застосування) кримінально-правових норм* – фактичною основою цього механізму.

Слід з'ясувати, який зміст вкладають сучасні дослідники в поняття кримінально-правової норми, юридичного факту, актів реалізації кримінально-правових норм. У науці кримінального права достатньо ґрунтовно досліджено склади злочинів, передбачені конкретними кримінально-правовими нормами. Натомість останні теоретично розроблено недостатньо, передусім це стосується вивчення норми загалом. Наукова дискусія щодо кримінально-правової норми фактично має форму обміну думками щодо того, що саме слід вважати гіпотезою (стосується норм Загальної частини КК України), диспозицією та санкцією.

Найвичерпніше, на наш погляд, уявлення про кримінально-правову норму можна сформулювати, якщо попередньо проаналізувати функції кримінального права.

Найпоширенішим методом дослідження в кримінальному праві був і залишається аналіз. Саме за допомогою цього науковці докладно розробили проблеми вчення про злочин, покарання, кримінально-правову кваліфікацію тощо. Водночас значно рідше використовують метод синтезу, без якого неможливо отримати повне уявлення про кримінально-правову норму. Щоб виявити роль останньої в протидії злочинності, виконанні охоронної, попереджувальної та відновлювальної функцій, необхідний не просто окремий склад злочину та покарання, передбачене за його вчинення, а їх спільний вплив на свідомість людей, тобто результат «функціонування» норми загалом (а не її структурних елементів окремо). Саме для дослідження цих елементів і стане в нагоді метод синтезу. Він необхідний і для формулювання всебічного уявлення про інститути кримінального права. Вони утворюються на підставі використання того самого методу правового регулювання, що закріплений і в кримінально-правових нормах, які встановлюють відповідальність за вчинення певних діянь. Синтез впливу елементів кримінально-правової норми на поведінку людини надає можливість визначити засади правового регулювання такої поведінки й інститутами кримінального права. Ефективність застосування інститутів співучасті в злочині, стадій вчинення злочину, множинності злочинів безпосередньо залежить від того, наскільки кримінально-правові норми, що їх утворюють, відповідають особливостям правової системи, соціального та культурного розвитку суспільства, економічного розвитку держави. Лише комплексне врахування цих факторів здатне продемонструвати потенціал відповідного інституту щодо можливості ефективної реалізації ним попереджувальної та відновлювальної функцій кримінального права. Таким чином, використання методу синтезу під час вивчення кримінально-правової норми уможливує додаткове її вдосконалення, а також відповідних інститутів кримінального права.

Зміст права закріплюється та реалізовується за допомогою норм. Норма права – це фор-

мально визначене правило загального характеру, що встановлене чи санкціоноване державою або іншим уповноваженим суб'єктом правотворчості з метою регулювання чи охорони суспільних відносин і забезпечується можливістю застосування примусу. Норма права – важливий елемент системи права, за допомогою якого здійснюють упорядкування суспільних відносин, вона має складну будову та може бути класифікованою за різноманітними критеріями. Норму права тлумачать як загальнообов'язкове державно-владне веління, утілене в нормативно-правових приписах у вигляді структурно визначеної моделі поведінки суб'єктів [7, с. 43].

З огляду на те, що кримінально-правові норми є різновидом загальної норми права та враховують особливості відповідної галузі права, цілком природно, що поняття кримінально-правової норми відповідає поняттю норми права відповідно до особливостей кримінального права.

Цілком слушним та обґрунтованим з позицій ефективності реалізації норми права та правозастосування є позиція Ю. В. Бауліна, згідно з якою норма кримінального права встановлює правило поведінки для суду, визначає, як має діяти держава (суд) у разі вчинення особою діяння, що визначають як злочин. Якщо нормою права є правило правомірної поведінки певних суб'єктів права, то в кримінальному праві може йтися лише про правомірну поведінку суду щодо покладення кримінальної відповідальності на особу, яка вчинила злочин [2, с. 25].

Водночас М. І. Мельник справедливо зауважує про потребу визначення змісту кримінально-правової норми «так би мовити, навиворіт щодо загальної норми права... Якщо поведінка забороняється, то вона аж ніяк не може вважатися правилом (а норма права – це передусім правило поведінки, причому поведінки належної), відповідно до якого мають вести себе суб'єкти, на яких це правило поширюється... Можна також припустити, що правило поведінки (у звичному його розумінні як норми поведінки) не може мати негативного змісту – норма має бути спрямована на утвердження позитивних суспільних відносин» [10, с. 116].

Стосовно визначень поняття кримінально-правової норми в науці кримінального права обстоюють різні позиції.

На думку С. Д. Шапченка, кримінально-правова норма – це основа механізму кримінально-правового регулювання. З їх допомогою фіксують певні орієнтири правомірної поведінки людей, моделюють різні прояви суспільно небезпечної їх поведінки (активності), передбачають різноманітні наслідки такої поведінки. Крім того, у кримінально-правових нормах визначають інші елементи механізму кримінально-правового регулювання, встановлюють характер взаємодії між окремими елементами [20, с. 64].

Схожу позицію обстоює П. С. Берзін, зазначаючи, що кримінально-правові норми – це такий елемент механізму кримінально-правового регулювання, завданням якого є закріплення певних «орієнтирів» правомірної та допустимої поведінки особи, а також її кримінально-правової активності (аномалії), різних наслідків такої поведінки й активності (аномалії), а також визначення особливостей функціонування інших елементів механізму кримінально-правового регулювання [20, с. 46].

Кримінально-правові норми є складовою не лише механізму кримінально-правового регулювання, а й механізму реалізації кримінального законодавства, оскільки саме в них закріплені відповідні права й обов'язки суб'єктів. Адже норма кримінального права, зазначає Н. М. Кропачев, як і будь-яка юридична норма, – це формальне правило поведінки, що встановлює конкретні права і обов'язки учасників суспільних відносин, що утворюють предмет кримінально-правового регулювання, – індивіда (законослухняного або який вчинив злочин) і держави. Саме ця властивість кримінально-правової норми надає можливість їй виконувати завдання щодо правової оцінки поведінки учасників суспільних відносин як кримінально правомірної або кримінально протиправної [8, с. 16].

Видається слушним твердження, за яким саме завдяки кримінально-правовим нормам у кримінальному праві формуються певні орієнтири фіксації (закріплення) правомірної та неправомірної поведінки, її результатів. Тому в кримінальному праві є спеціальні «засоби» такої фіксації, а саме: правові принципи, дефініції

правових понять, нормативні приписи, юридичні конструкції. Такі «засоби» за своїм змістом не збігаються з кримінально-правовими нормами, які в широкому значенні охоплені поняттям логічних кримінально-правових норм [3, с. 47]. Умовно наявні засоби вираження змісту кримінального права (за винятком, можливо, правових принципів) можна розглядати як окремі компоненти логічних кримінально-правових норм [20, с. 64].

Важливе значення для реалізації кримінального законодавства має виокремлення можливих видів кримінально-правових норм.

На думку П. С. Берзіна, у галузі кримінального права норми, які визначають зміст та різновиди «кримінально-правової аномалії», передбачають застосування до винної в їх вчиненні особи певних заходів кримінально-правового характеру, називають *нормами-заборами*. Ці норми забороняють людині здійснювати певну поведінку. Дослідниця Н. П. Ждиняк переконана, що реалізація заборонних кримінально-правових норм – це форма дії, прояву їхніх якісних властивостей, спрямованих на досягнення певного результату [6, с. 301]. Механізм реалізації заборонних кримінально-правових норм, стверджує ця вчена, полягає в попереджувальному впливі забороняючих кримінально-правових норм на суспільні відносини (що зумовлений якісними властивостями норми) шляхом впливу на поведінку осіб, які можуть бути суб'єктами злочину [6, с. 301]. Запропонований механізм стосується лише заборонних кримінально-правових норм, він вартий уваги принаймні з огляду на те, що автор оперує поняттям суспільні відносини, чітко конкретизує різновид кримінально-правових норм, а також категорію суб'єктів – суб'єктів злочину.

У свою чергу норми, які дозволяють людині певну поведінку, визначають її (поведінку) як правомірну, суспільно корисну і/або допустиму та не передбачають застосування заходів кримінально-правового характеру, називають *нормами-дозволами*. Зазначені норми містяться в кримінальному законі й утворюють його зміст.

Відмітною ознакою норм-заборон у галузі кримінального права є застосування до особи заходів кримінально-правового характеру, а норм-дозволів – відсутність застосування таких

заходів. Нормативним орієнтиром того, що в кримінальному законі містяться норми-заборони та норми-дозволи, можна вважати положення ч. 3 ст. 3 КК України: «Злочинність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим Кодексом». Отже, кримінальний закон визначає не лише діяння, що є злочинними та караними. Ознаки «злочинності» й «караності» вчинених діянь властиві відповідним різновидам суспільно небезпечної активності, що визнають кримінально-правовою аномалією. Використане в ч. 3 ст. 3 КК України формулювання «інші кримінально-правові наслідки» вказує на те, що, крім визнання діяння злочином та його караності, у кримінальному законі передбачено також інші правові наслідки. Причому такі «інші правові наслідки» не пов'язуються з такими ознаками діяння, як «злочинність» і «караність». Зазначене властиве: а) іншим заходам кримінально-правового характеру, які не є покаранням, передбаченим за вчинений злочин (застосування примусових заходів медичного характеру до осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння в стані неосудності (ст. 92–95) КК України); заходам кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб (ст. 96³–96¹¹ КК України); примусовим заходам виховного характеру до неповнолітнього (ст. 97, 105 КК України) тощо); а також: б) застосуванню до особи «заохочувальних заходів», пов'язаних з тим, що вчинене діяння (незважаючи на заподіяну охоронюваним законом правам й інтересам особи, суспільства та держави шкоду) «не має наслідком кримінальну відповідальність» (ч. 5 ст. 36 КК України), «виключає кримінальну відповідальність» (ч. 2 ст. 37 КК України), «не є злочином» (ч. 1 ст. 39, ч. 1 ст. 40 КК України).

З огляду на викладене, доцільно визначити *кримінально-правову норму як загальнообов'язкове правило суспільної поведінки, закріплене в законі про кримінальну відповідальність, й охоронюване силою державного примусу шляхом контролю за його дотриманням і застосування покарання чи інших заходів кримінально-правового характеру в разі його порушення*.

На підставі зазначеного доходимо висновку, що кримінально-правова норма має такі озна-

ки: загальнообов'язковий характер; спрямованість на врегулювання суспільної поведінки; закріплення в законі про кримінальну відповідальність; забезпечення реалізації через застосування державного примусу; певний спосіб такої реалізації (контроль за дотриманням або покарання чи інший захід кримінально-правового характеру в разі порушення).

Суттєвою рисою, яка має значення для реалізації норми кримінального законодавства, є її структура. У науці кримінального права сформувалися різні підходи щодо кількості її структурних елементів. Зокрема, Г. О. Петрова зазначає, що до структури кримінально-правової норми належать: 1) гіпотеза; 2) суб'єкти кримінально-правових відносин; 3) диспозиція; 4) санкція [16, с. 26]. Двохелементну структуру кримінально-правової норми (тобто наявність у ній лише гіпотези і диспозиції) обстоюють Є. Я. Мотовіловкер [12, с. 6], Ю. В. Баулін [1, с. 812]; О. В. Наден виокремлює інші складові – гіпотезу та санкцію [13, с. 136]. Традиційну позицію аргументує А. В. Наумов, зазначаючи, що структура кримінально-правової норми охоплює такі елементи: 1) гіпотезу; 2) диспозицію; 3) санкцію [14, с. 33–34]; такий підхід поділяє Р. А. Сабітов [18, с. 73].

На нашу думку, найобґрунтовнішою видається позиція щодо визначення в структурі кримінально-правової норми гіпотези, диспозиції та санкції. Виокремлюють такі види диспозицій за способом їх викладу в законі про кримінальну відповідальність: проста, описова, бланкетна, відсилочна [4, с. 25–26]. Санкція ж передбачає вид та розмір покарання чи іншого заходу кримінально-правового характеру, що може бути застосований до особи, яка вчинила злочин. Санкції бувають таких видів: 1) за функціональним призначенням (каральні та заохочувальні); 2) за ступенем визначеності в КК України (відносно визначені й альтернативні) [4, с. 26]. Така класифікація видається дискусійною, однак це не належить до предмета цього дослідження.

На наше переконання, структура кримінально-правової норми залежить переусім від функції, яку вона виконує. Саме тому норми, що визначають підстави та порядок кримінальної відповідальності, покарання, звільнення від них та інші загальні питання кримінального права,

мають гіпотезу й диспозицію. Натомість норми, які встановлюють відповідальність за вчинення конкретних злочинів (а отже, покарання для винних), передбачають лише диспозицію та санкцію.

Співвідношення кримінально-правової норми й статті КК України можливе в таких формах: 1) норма і стаття збігаються; 2) в одній статті містяться декілька норм права.

Структурно в кримінально-правовій нормі виокремлюють обов'язок вчиняти або не вчиняти певну дію та санкцію за порушення цього обов'язку. Однак у такому вигляді норма не є самостійною одиницею – вона лише передбачає загрозу застосування покарання за завдання шкоди суспільним відносинам, що регулюються іншими нормами права. Таким чином, сформульований у ній обов'язок поєднує правило поведінки, встановлене іншою нормою, та покарання за недотримання останньої.

Вивчення питання про структуру кримінально-правової норми дає змогу правильно реалізувати норму. Спрощене уявлення про зміст кримінально-правової норми є однією з причин неправильного її застосування. Водночас слід мати на увазі, що механізм реалізації кримінально-правової норми чи сукупності таких норм у межах певного інституту стосується лише однієї норми чи інституту, а не галузі кримінального права (кримінального законодавства) загалом. Хоча такий механізм, безумовно, функціонує в межах механізму реалізації кримінального законодавства та є його складовою.

Реалізація кримінально-правової норми полягає безпосередньо у виконанні її вимог і, як наслідок, регулюванні поведінки людей. Кримінально-правова норма, стверджують В. С. Прохоров, М. М. Кропачов та О. М. Тарбагаєв, не може «лише регулювати» або «лише охороняти», таких норм немає [17, с. 40]. На підставі цього слід зазначити, що механізмом реалізації кримінально-правової норми є встановлена кримінальним законодавством України діяльність суб'єктів кримінально-правових відносин щодо реалізації їхніх взаємних прав та обов'язків, що закріплені в кримінально-правовій нормі. Зазначений механізм передбачає такі стадії: 1) підготовчу; 2) безпосередній процес правореалізації; 3) реалізацію кримінально-правової норми.

Перша стадія полягає у визначенні матеріальних і процесуальних правових засобів; друга – здійснення прав та обов'язків суб'єктами кримінально-правових відносин; третя – визначення виду й розміру покарання відповідно до фактично вчиненого суспільно небезпечного діяння, звільнення від кримінальної відповідальності чи покарання тощо.

Ще один аспект механізму реалізації кримінального законодавства пов'язаний з тим, що *порядок реалізації кримінально-правових норм* частково врегульований КПК України. Порядок притягнення до кримінальної відповідальності, призначення покарання, звільнення від кримінальної відповідальності, застосовування обмежувальних заходів (до осіб, які вчинили домашнє насильство), заходів кримінально-правового характеру, а також реалізації норм інших кримінально-правових інститутів визначений КПК України, хоча певні правила містяться і в законі про кримінальну відповідальність. У зв'язку із цим, у процесі реалізації кримінального законодавства кримінально-правові норми не повинні суперечити кримінально-процесуальним нормам. Модель ефективного кримінально-правового регулювання суспільних відносин передбачає поміж іншого, що процесуальні норми, визначаючи порядок застосування кримінально-правових норм, не повинні ані втручатися в предмет матеріального кримінального права, ані, тим більше, суперечити останньому, утворюючи колізії.

Норми кримінального законодавства України реалізують у таких формах: дотримання, виконання, використання, застосування. Порядок і форми реалізації кримінально-правових норм залежать насамперед від *виду норми*.

Порівняно значна кількість кримінально-правових норм об'єктивно зумовлює необхідність їх поділу на певні групи (категорії). Віднесення норм до певних видів слід здійснювати залежно від різних ознак (факторів), що відіграють роль критеріїв класифікації [11, с. 103–109]. Цілком обґрунтованою є позиція, згідно з якою «одна й та сама властивість у різних елементах може бути виражена далеко не однаково» [15, с. 271–272], тому критеріями для класифікації кримінально-правових норм необхідно обирати

ознаки, що характеризують норму загалом, а не окремі її елементи (ознаки).

На думку В. К. Грищука, основними критеріями класифікації кримінально-правових норм є: 1) безпосередній предмет правового регулювання; 2) метод правового регулювання (зміст державного веління) [5, с. 59–60].

Водночас М. І. Мельник стверджує, що немає достатніх підстав відмовлятися від уживання терміна «кримінально-правова норма» для позначення положень Особливої частини КК України, що встановлюють відповідальність за злочин. Проблема полягає лише в тому, як тлумачити її зміст і кого визначати адресатом кримінально-правової норми [10, с. 118–119]. Якщо кримінально-правова норма одночасно має двох адресатів, то вона за своїм змістом є одночасно заборонною та зобов'язувальною. Заборонною вона є в тому разі, коли забороняє певним суб'єктам (суб'єктам злочину) відповідну поведінку, тим самим встановлюючи межі дозволеної (недозволеної) поведінки. Саме ці суб'єкти є одним з адресатів кримінально-правової норми, а її положення є для них правилом правомірної поведінки, за дотримання якого вони не підпадуть під дію кримінального закону. Зобов'язувальною вона є в тому разі, коли встановлює обов'язок для суду, а також слідчого, прокурора дати правову оцінку за визначеними в кримінальному законі критеріями (ознаками злочинів) тим суб'єктам, які вийшли за межі дозволеної їм кримінальним законом поведінки [10, с. 119].

Прийнятим критерієм розмежування кримінально-правових норм є спосіб здійснення правового регулювання – опосередковано чи безпосередньо. У першому випадку йдеться про норми, що визначають основні поняття та завдання кримінального права. Вони регулюють поведінку фізичних осіб, діяльність юридичних осіб і держави, переважно через інші правові норми. Їхня характерна особливість – спрямованість на регулювання найширшого кола суспільних відносин. Друга категорія – це норми, що безпосередньо регулюють зазначену поведінку (діяльність). Вони різняться за предметом і методом регулювання. За предметом регулювання можна виокремити норми, що регулюють: 1) поведінку осіб, які вже вчинили (або намагаються

вчинити) злочин; 2) діяльність держави (правоохоронних органів, суду) із застосування норм зазначеної вище групи. За методом регулювання кримінально-правові норми поділяють на норми, що регулюють застосування примусу, і норми, що регулюють застосування заохочення.

Для вибору форм реалізації кримінально-правових норм має значення класифікація за функціональним призначенням. Деякі вчені виокремлюють такі види норм: заборонні, зобов'язувальні, заохочувальні [4, с. 24]. На нашу думку, зазначена класифікація не цілком відповідає дійсності. Ми пропонуємо за функціональним призначенням класифікувати кримінально-правові норми на заборонні, зобов'язувальні, роз'яснювальні та заохочувальні.

Заборонні норми містять припис щодо заборони вчиняти діяння, яке КК України визнає злочином. Зобов'язувальні норми містять приписи щодо обов'язку вчинення певних дій чи утримання від їх вчинення суб'єктами кримінально-правових відносин. Роз'яснювальні норми спрямовані на пояснення чи уточнення змісту статей КК України. Заохочувальні норми визначають засоби та порядок поліпшення становища суб'єкта злочину.

Висновки. Реалізація кримінального законодавства України поряд із його предметом, методами та рівнями має і власні засоби. Засобами реалізації кримінального законодавства слід вважати кримінально-правову норму та кримінально-правові відносини, що встановлюють і застосовують у своїй діяльності уповноважені суб'єкти з метою регулювання суспільних відносин, що позначаються на становленні суспільної правосвідомості й підтримання правопорядку.

Доцільно визначити кримінально-правову норму як загальнообов'язкове правило суспільної поведінки, закріплене в законі про кримінальну відповідальність та охоронюване силою державного примусу шляхом контролю за його дотриманням і застосування покарання чи інших заходів кримінально-правового характеру в разі його порушення.

До структури кримінально-правової норми належать гіпотеза, диспозиція та санкція. Гіпотеза визначена в статтях Загальної частини КК України, зокрема у ст. 1-3, 11, 19, 22. Диспозиція – це текст статті або частини статті

Особливої частини КК України, у якій описано ознаки складу злочину, що є необхідною умовою для притягнення особи до кримінальної відповідальності. Санкція передбачає вид і розмір покарання чи іншого заходу кримінально-правового характеру, що може бути застосований до особи, яка вчинила злочин.

Ми пропонуємо класифікувати кримінально-правові норми на такі види за функціональним призначенням: заборонні, зобов'язувальні, роз'яснювальні та заохочувальні.

Заборонні норми містять припис щодо заборони вчиняти діяння, визначене КК України як злочин. Зобов'язувальні норми охоплюють приписи щодо обов'язку вчинення певних дій чи утримання від їх вчинення суб'єктами кримінально-правових відносин. Роз'яснювальні норми спрямовані на пояснення чи уточнення змісту статей КК України. Заохочувальні норми визначають засоби та порядок поліпшення становища суб'єкта злочину.

Література

1. Баулін Ю. В. Вибрані праці. Харків : Право, 2013. 928 с.
2. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності : монографія. Київ : Атіка, 2004. 296 с.
3. Берзін П. С. Механізм кримінально-правового регулювання : загальнотеоретичні аспекти. *Право і громадянське суспільство*. 2014. № 1. С. 45–66.
4. Вознюк А. А. Кримінальне право України. Загальна частина : конспект лекцій. Київ : Нац. акад. внутр. справ ; Освіта України, 2016. 236 с.
5. Грищук В. К. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. Київ : Ін Юре, 2007. 568 с.
6. Ждиняк Н. П. «Реалізація» та «застосування» забороняючих кримінально-правових норм : співвідношення понять. *Форум права*. 2012. № 1. С. 300–306. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/FP/2012-1/12gnpncr.pdf>.
7. Илалутдинов А. И. Структура нормы права : монография. Казань : Центр инновац. технологий, 2013. 248 с.
8. Кропачев Н. М. Механизм уголовно-правового регулирования : дис. ... д-ра юрид. наук в форме науч. доклада : 12.00.08. СПб., 2000. 59 с.
9. Литвинов А. С. Механизм и формы реализации норм уголовного права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. М., 2012. 28 с.
10. Мельник М. І. Кримінально-правова норма чи соціальна аномалія? *Право України*. 2004. № 9. С. 115–119.
11. Митрофанов І. І. Види кримінально-правових норм у механізмі реалізації кримінальної відповідальності. *Юридична Україна*. 2011. № 3. С. 103–109.
12. Мотовиловкер Е. Я. Теория регулятивного и охранительного права : монография. Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1990. 136 с.
13. Наден О. В. Теоретичні основи кримінально-правового регулювання в Україні : монографія. Харків : Право, 2012. 272 с.
14. Наумов А. В. Применение уголовно-правовых норм. По материалам следственной и прокурорско-судебной практики : учеб. пособие. Волгоград : Высш. следств. шк. МВД СССР, 1973. 176 с.
15. Общая теория государства и права : учебник : в 2 т. / отв. ред.: В. С. Петров, Л. С. Явич. Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1974. Т. 2 : Общая теория права. 416 с.
16. Петрова Г. О. Уголовно-правовое регулирование и его средства: норма и правоотношение : автореф. дисс. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.08. Н. Новгород, 2003. 52 с.
17. Прохоров В. С., Кропачев Н. М., Тарбагаев А. Н. Механизм уголовно-правового регулирования: норма, правоотношение, ответственность. Красноярск : Изд-во Краснояр. ун-та, 1989. 208 с.
18. Сабитов Р. А. Посткриминальное поведение. Понятие, регулирование, последствия / под ред. Р. Р. Галиакбарова. Томск : Изд-во Томск. ун-та, 1985. 192 с.
19. Фалькина Т. Ю. Формы реализации права и механизм их осуществления : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Н. Новгород, 2007. 25 с.
20. Шапченко С. Д. Механізм кримінально-правового регулювання в правовій системі України : поняття та структура. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка*. 2000. Вип. 40. С. 63–67. (Серія Юридичні науки).